

MAGYAR VONATKOZÁSÚ FORRÁSOK A SZOVJET LEVÉLTÁRAKBAN, KÖZGYŰJTEMÉNYEKBEN

Az a felpezdülés, amely az utóbbi időben a szovjet történelemfelfogásban, a források hozzáférhetőségének megítélésében bekövetkezett, napirendre tűzi a szovjet levéltárakban a jövőben végzendő kutatásoknak a tudományos igényességgel történő előkészítését és annak az átgondolását is, ami a magyar–szovjet történész és levéltári együttműködésben eddig történt. Az átgondolást az is indokolja, hogy a kutatás számára meglehetősen korlátozott összegek állnak a rendelkezésre, ugyanakkor a történelemtudománnyal szembeni követelmények rendkívüli módon megnövekedtek. Nem lehet a kutatásokat protokolláris szintre szorítani, ezeknek a törekvéseknek aligha lesz jövőjük. Nincs más megoldás, mint az újonnan jelentkező megalapozott kutatási igényeknek elébe menni, az eddigi együttműködés formái, tartalmi újrafogalmazásában tevékenyen részt venni. Ez nem azt jelenti, hogy ne értékelnénk pozitívan azt, ami eddig történt a szovjet–magyar levéltári – s szélesebb értelemben vett történész – együttműködés területén. A meglévő együttműködés az új körülmények között azonban továbbfejlesztést igényel.

A szovjet levéltárak anyagainak felhasználása Magyarországon több évtizedes múltra tekinthet vissza. Tudományos feldolgozások, önálló kiadványok, folyóiratokban és napilapokban megjelent közlemények egész sora jelzi az eredményeket. Kialakult az együttműködésnek az a gyakorlata is, hogy szovjet és magyar tudományos intézmények, levéltárak közös forráspublikációkkal járulnak hozzá történelmi múltunk érintkező pontjainak megismeréséhez.

Az osztrák, a román, a csehszlovák, a jugoszláv és más levéltárakról színvonalas levéltári segédletek készültek. Nem lehet azonban elmondani ugyanezt a szovjet levéltárak forrásanyagáról készült filmekről. Annak, hogy ezekről nem kerültek kiadásra hozzáférhető formában megfelelő segédletek, több oka van. Nem arról van szó, hogy hiányoztak volna a megfelelő felkészültségű levéltárosok, történészek vagy hiányzott volna az erre fordítható anyagi fedezet. A segédletek elkészítését nagyban nehezítette az a körülmény, hogy a szovjet levéltárak belső utasításai korlátozták, vagy egyenesen lehetetlenné tették azt, hogy a meglévő levéltári segédleteket külföldi kutatók felhasználják. Ha ilyen segédletet kézbe is adtak, akkor a szovjet levéltárosok kivételt tettek, s nem egy esetben személyes kockázatot vállaltak.

A Magyarországra, főleg a Párttörténelmi Intézet Levéltárába megküldött filmmásolatok jelzete az esetek tekintélyes részében nem volt teljes. A fondokat, állagokat jelző számok némák maradtak. Nem lehetett tudni, hogy a dokumentumok konkrétan milyen szerv iratanyagából valók. Általában a kísérő iratjegyzéken nem volt utalás az irattermelő intézmény vagy szerv nevére, az ügyviteli sajátosságokra, arra a konkrét környezetre, amelyben az adott irat létrejött, illetve most található. A mikrofilmezésnek ez a módja összefüggésben állott azzal az igényességgel, amivel a kutatás is folyt. Illusztratív anyagot kerestek a történelemtudományról alkotott előzetes koncepcióhoz. Az objektív valóság bonyolultságának megismeréséhez a kutatásnak ez a módja (amikor a kutatásra előkészített iratanyagot általában nem a kutató határozta meg a leltárak

[opiszok] segítségével, hanem mások jelölték ki számára) kevésbé volt alkalmas.

Most, hogy a levéltárak ajtaja szélesre tárul a kutatók előtt, s a zömmel még kéziratosszerű fondleltárak (opiszok) nagyobb része hozzáférhetővé válik a kutatók számára is, aktuálissá vált a már meglévő filmanyagunk kiegészítése, a hivatkozások, a dátumok, az iratanyagok keletkezési körülményeinek, későbbi sorsának rögzítése, a részben ötletszerű tematika alapján végzett feltárások filmanyagának a rendszerezése. Hasonló munkát kellene elvégezni az Országos Levéltárhoz és más levéltárakhoz és intézményekhez érkezett mikrofilmek számbavétele és leírása tekintetében is.

Az elmúlt három évtized alatt gyakran küldtek ki kutatókat azonos, vagy hasonló témák tanulmányozására, s az ennek révén megküldött filmmásolatok nemegyszer ismétlik egymást – bizonyítva azt a tényt, hogy a kutatások tervezése, engedélyezése nem mindig volt átgondolt, s nem mindig számolt a kutatási ráfordítás maximális hasznosításával. A meglévő filmdokumentáció az említett meglehetősen súlyos hiányosságai ellenére (ezúttal nem tértem ki a felvételek minőségére, a jelzetek áttekinthetlenségére stb.) értékes anyag.

Az elkövetkező évtizedek történelemkutatása szempontjából rendkívül fontosnak kell itélni a még kevésbé ismert, fel nem használt források előzetes felmérését és a kutatók céltudatos előzetes felkészítését.

Az a körülmény, hogy a meglehetősen szűk tájékoztatást adó levéltári útmutatókon kívül a tényleges anyagot tükröző fondleltárak nem voltak hozzáférhetőek a külföldi kutatók, de a szovjetek zöme számára sem, lehetetlenné tette az előzetes felmérést. Az új körülmények között már megfelelő biztonsággal jelölhető ki a konkrét kutatási feladatokat, készíthetők fel a jelöltek, alakítható ki az együttműködés, a munkamegosztás a szovjet partnerekkel.

A következőket a valóság vizsgálatából kell levonni, s a kutatásokkal szembeni elvárásokat is ennek figyelembevételével szabad megfogalmazni. Az elvárások, amelyek meghatározzák a kutató későbbi értékelését, nem alakíthatók ki a kutatandó források előzetes felmérése nélkül.

Ez a felmérés ma már a levéltári állagleltárak, meglévő feldolgozások alapján elvégezhető. Ebbe a munkába a magyar szakembereken kívül feltétlenül be kell vonni szovjet levéltárosokat és történészeket is. A munka végén közös kiadványként is meg lehet majd jelentetni „A magyar történelem forrásai a szovjet levéltárakban és közgyűjteményekben” cím alatt. A kiadvány megfelelően rendszerezve tartalmazná azoknak a levéltári forrásoknak a jegyzékét, regesztáit, amelyek a magyar történelemre vonatkozóan adatokat, tényeket tartalmaznak.

A szovjet levéltárak nem csak szűken az orosz–magyar politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokra vonatkozóan tartalmaznak értékes forrásokat, hanem az osztrák–magyar, a lengyel–magyar, az ukrán–magyar, a litván–magyar stb. kapcsolatokra is. 1917-től az állami és pártlevéltárak értékes forrásokat őriznek a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolatára vonatkozóan is.

A magyar történettudomány szempontjából érdekes források felmérésének a feladata a szovjet levéltárakban nem új gondolat. Felmerült ez az igény már a 40-es évek végén és később is. Ilyen célkitűzést fogalmazott meg pl. Perényi József professzor is évtizedekkel ezelőtt a Történettudományi Intézetben. 1957 tavaszán váratlanul azt a feladatot kaptam, hogy utazzam Moszkvába és néhány hétig kutassak a magyar

internacionalisták történetét tükröző dokumentumok után. Ennek – s a további munkának – eredményeként jelent meg akkor az októberi forradalom 40. évfordulója alkalmával az első jelentősebb forráspublikáció. Még mielőtt elindultam volna, Perényi professzor a lelkemre kötötte, hogy nézzek utána, mi történt 1939 után az addig Észtországban őrzött levéltári anyagokkal, családi hagyatékokkal.

Moszkvában udvariasan, segítőkészen, de érezhető fenntartással fogadtak. (Magyarországon a gazdasági és politikai konszolidáció akkor még messze volt.) Perényi kérése egyáltalán nem tartozott abba a tematikába, amire konkrétan kutattam. A levéltárakban az engedélyezett téma kereteihez szigorúan ragaszkodtak. A központi pártlevéltárban az említett kérdéssel nem hozakodhattam elő, de amikor átmentem kutatni a Levéltári Főigazgatóság alá rendelt állami levéltárakba, megpendítettem a kérdést. A Levéltári Főigazgatóság 1938-tól a Belügyi Népbiztosság alá tartozott, azt megelőzően még Lenin javaslatára mintegy két évtizedig a Művelődésügyi Népbiztosság önálló jogkörrel rendelkező szerve volt. A választ nem tagadták meg. A Főigazgatóság vezetőjének helyettese, aki előző évben (1956), még az események előtt Magyarországon járt, L. I. Jakovlev biztosított, hogy személyesen néz utána a dolognak.

Itt kell megemlítenem, hogy még a 30-as években Perényi József megszerezte Fjodor Fjodorovics Berg (1793–1874) táborszernagy hagyatékának francia nyelvű leltárát. A kéziratos leltárát magammal vittem és további kutatásra át is adtam a Levéltári Főigazgatóságnak. A Berg-hagyaték a 30-as években Észtországban volt, s a politikai változások, a második világháború hadműveletei elegendő alkalmat kínáltak az iratok megsemmisüléséhez. Miért volt szükséges Perényi professzornak a Berg-hagyatékra? Berg a cár lengyelországi helytartója volt, előzőleg, mint I. Miklós cár képviselője kulcs szerepet töltött be Bécsben az osztrák–magyar viszony alakulásában, az intervenció elhatározásában az ausztriai és magyarországi polgári forradalmak idején.

A válasz néhány évig késett. Közben 1960–1961-ben a Levéltári Főigazgatóság és a hozzá tartozó levéltárak a Minisztertanács közvetlen alárendeltségébe kerültek. Megtörtént a levéltárak fondjainak központi felmérése, ami lehetővé tette a megbízható országos szintű tájékozódást a meglévő levéltári állagokról.

Kiderült, hogy F. F. Berg táborszernagnak, az egykori finnországi főkormányzónak és lengyelországi helytartónak 1003 őrzési egységből álló iratanyaga nem veszett el a háború alatt, hanem épségben fennmaradt. Ma Moszkvában az Októberi Forradalom Központi Állami Levéltárában kutatható. A Berg család levéltárának nagyobbik része – ami mintegy 3525 őrzési egységet tesz ki – az Észt Szocialista Szövetséges Köztársaság Központi Állami Történelmi Levéltárában található.

A betegség és a korai halál Perényi professzort megakadályozta abban, hogy ezt az értékes forrásanyagot a magyar történelemtudomány számára hasznosítsa. A feltárás érdemét az elhunyt tudóstól azonban már nem lehet elvitatni. A Berg-hagyaték fontos forrása a finn és a lengyel történelemnek is, s jelentős adalékokat tartalmaz a magyar és az osztrák történelmet kutató szakemberek számára is. (Hiába keresné azonban az olvasó F. F. Berg gróf nevét az újonnan kiadott szovjet enciklopédiában. Az utóbbi szerkesztői – miután egyértelműen reakciós politikát képviselt Bécsben és Lengyelországban – egyszerűen kihagyták.)

Perényi József még 1957-ben a lelkemre kötötte, hogy kutatásaim folyamán – amelyek főként az osztrák–magyar hadifoglyok oroszországi történetére vonatkoztak

– jegyezzem fel azokat az iratanyagokat, hagyatékokat, amelyek 1848–1849-cel és annak magyar vonatkozásaival kapcsolatosak. A Napóleon elleni hadjáratokban, a magyar forradalmi csapatok fegyverszünetre kényszerítésében részt vett katonák és tisztek közvetlen élményeinek révén alakult ki az a kép Oroszországban, ami évtizedekig élt a köztudatban Magyarországról. Ehhez járult a korabeli sajtó anyaga. Az ausztriai és magyarországi szlávokról, az egyházpolitikáról, a nemzeti és kulturális kérdésekről alkotott nézetek tükröződnek Mihail Fjodorovics Rajevszkij (1811–1884) fennmaradt írásaiban. 1842-től volt a bécsi orosz követségi templom papja, később esperese. Levelezett M. P. Pogonyinnal, I. I. Szeleznyevvel. Mint egyházi író, jelentős hatást gyakorolt a közvélemény alakulására. Hagyatéka három helyen található. A nagyobbik részt a moszkvai Állami Történelmi Múzeumban őrzik, de iratai találhatóak még a leningrádi M. E. Szaltikov-Scsedrin Könyvtár Kézirattárában és a szintén leningrádi Puskin-házban működő Orosz Irodalmi Intézetben.

Amikor 1848–1849 állott a magyar történészek kutatásainak középpontjában, a szovjet levéltárakat kéréssel ostromolták, hogy bocsássák rendelkezésre Guszev kapitány iratanyagát. Annak a cári tisztnek az iratanyagáról van szó, akiről Budapesten utcát is neveztek el. A legenda szerint Guszevet és társait azért végezték ki, mert együttértett a magyar forradalommal. Az idősebb szovjet levéltárosok sokáig emlékeztek erre a nagy apparátussal végzett s végül kudarcot vallott kutatásra.

Sok tisztnek és tábornoknak maradt fenn hagyatéka, akik részt vettek az 1849-es magyarországi hadjáratban. Csak néhányra kívánom itt a figyelmet felhívni. Ezek közé tartozik Szergej Petrovics Kopanyev (1821–1893) tábornok hagyatéka, aki a magyarországi hadjárat mellett részt vett a krími háborúban s később tagja lett a katonai kollégiumnak. A mintegy öt őrzési egységből álló hagyatékát Moszkvában a Központi Állami Hadtörténelmi Levéltár őrzi.

Wulf Renatus őrnagy (1812–1878) hagyatékát, aki szintén részt vett a magyarországi hadjáratban, a tallinni akadémiai Történelmi Múzeum őrzi. A moszkvai Történelmi Múzeumban található Mihail Lihutyin tábornok hagyatéka, aki ugyancsak részese a magyar szabadságharc leverésének.

Csak egy részleges tájékozódás a meglevő forrásanyagban már meggyőz arról, hogy Andics Erzsébet akadémikus e kérdéstről írott műveiben, közleményeiben csak töredékét használta fel annak az iratanyagnak, ami a szovjet központi és vidéki levéltárakban a magyarországi cári intervencióról rendelkezésre áll.

Még további kutatást igényel a cári politika és a nemzetiségi mozgalmak, valamint az egyházak kapcsolatának további konkretizálása. Adósak vagyunk annak az ideológiának a bemutatásával, amely hivatalos nézet volt 1848–1849-ben a cári csapatok körében; adósak vagyunk a 20-as évek szovjet kutatásainak bemutatásával, ami 1848–1849-re vonatkozik, s ugyanakkor meglehetősen eltér a későbbi megközelítések-től.

A legtöbb, terjedelemre is a legjelentősebb osztrák–magyar vonatkozású iratanyag az első világháború, a két oroszországi forradalom és a polgárháború időszakából maradt fenn részben a központi, részben – s tömegesen – a vidéki levéltárakban. Ez teljesen érthető, amikor figyelembe vesszük, hogy több, mint kétfélmillió osztrák–magyar katona és tiszt esett az orosz csapatok fogságába. Ebből a magyarok száma meghaladta a félmilliót. A hadifoglyok katonai személyek voltak, és a nemzetközi hadijog

értelmében a legénységet munkára is felhasználhatták. A legénység munkaerejét így tehát tömegesen használták fel a mezőgazdaságban, az iparban, a bányászatban, a vasút-, út- és csatornaépítésnél, s meglehetősen széles körben a frontok mögöttes területein is. A hadifogoly kényszermunkaerőt a polgárháború alatt is hasznosították, a fehérek pl. a tiszti ezredek kiszolgálására kényszerítették őket. Kolcsak hadseregének kiszolgálására 95000 magyar és német hadifoglyot vettek igénybe.

Ebből a meglehetősen szerteágazó katonai, gazdasági, adminisztratív és külügyi vonatkozású iratanyagból egy elenyésző töredék feltárása és másolására került csak sor. A fő figyelem a központi pártlevéltár internacionalista vonatkozású iratainak a számbavételére és másolására irányult. Ezt egészítette ki a vidéki pártarchívumok anyagának esetleges, alaposnak és teljesnek nem mondható kutatása és feltárása. A számbavétel a vidéki pártlevéltárakban lényegében nem történt meg. Ugyanez mondható el a szövetséges köztársasági és területi archívumokról. A központi állami levéltárakban a témára vonatkozó források számbavétele megkezdődött, a leltárak módszeres átnézése, az osztrák–magyar vonatkozású iratok feltárása azonban még a jövő feladata.

A kutatás az elmúlt négy évtizedben a magyar kommunista mozgalom genézisére összpontosult, valamint arra a katonatömegre, amely a forradalom és a polgárháború éveiben a szovjet hatalomért harcolt. A kutatás folyamán e céltémák feltárása közben kialakult egy – a gyakorlat által is igazolt – meggyőződés, hogy a hadifogoly tömegek sorsa alakulásának megismerése, az erre vonatkozó alapvető források tanulmányozása nélkül színvonalasan még a rész témák kibontásai sem oldhatók meg. Az eddigi kutatások – bár néhány iratanyag felhasználása ugyan megtörtént – nem terjedt ki a Hadifogoly és Menekültügyi Kollégium iratanyagára, az Osztrák–Magyar Tanács dokumentumaira, a tömegszervezetek, a helyi hatalmi szervek iratanyagára. Csak az utóbbi évtized kutatása derítette ki, hogy azt a százezer magyart, akik valóban fegyverrel támogatták az oroszországi forradalmat, nemcsak a Vörös Hadsereg különben sem teljes mértékben fennmaradt állományjegyzékeiben kell keresnünk, hanem a régi hadsereg forradalmasodott ezredeinek állományában is, ahol bevonták őket a hadtáp- és karhatalmi szolgálatra. Keresni kell őket Kolcsak fellázadt ezredeinek névsoraiban is, amikor a kiszolgálásra kényszerített hadifoglyok is fegyvert ragadtak.

A hadifoglyok egynegyedének, a forradalmi események résztvevőinek a története, amelyre eddig a kutatás főleg irányult, kevésbé lesz érthető a többség, a háromnegyed rész nélkül. Ez elől pedig a történettudomány aligha térhet ki.

Az orosz–osztrák–magyar kapcsolatok értékes forrásai a cárizmus külkapcsolataira vonatkozó iratok. Ezek számbavétele egyáltalán nem történt meg, bár erről az iratanyagról a külügyi levéltár akkori vezetői még a cári időkben megkezdték a fondeltárak publikálását. A kutatás, az iratanyagra vonatkozó segédletekbe való betekintés korlátozása a magyarországi történetírás számára gyakorlatilag felhasználhatatlanná tette ezt az igen értékes forrásanyagot. (A Markin matróz által vezetett okmányfeltáró munkacsoportnak 1917 végén és 1918 elején tevékeny munkatársa volt Rudnyánszky Endre és Kun Béla. A cári titkos szerződések publikálása volt a szovjet kormány első történelmi értékű forrásközlése.) A külügyi iratanyag kutatására vonatkozó korlátozás azonban nem volt teljes, s már a párt XX. kongresszusa után hozzáférhetőek voltak olyan fondok, állagok, amelyek nem közvetlenül a külügyi szervek őrzésében voltak. Ezekre vonatkozóan néhány példát szeretnék említeni csupán annak illusztrálására,

hogy a magyar történészek az elmúlt három évtizedben a szovjet közgyűjteményekben a meglevő lehetőségeket sem aknázták még ki maradtéktalanul.

Csak a legkézzelfoghatóbbat említsük meg, nevezetesen az Ausztria–Magyarországon diplomáciai küldetésben levő követek és követségi alkalmazottak nyílt gyűjteményekben található hagyatékait. Dimitrij Mihajlovics Golicin (1721–1792) hosszú ideig – 1761 és 1772 között – látta el az orosz diplomáciai szolgálatot Bécsben. A mintegy kétezer őrzési egységből álló hagyatékát a moszkvai Lenin Könyvtár Kézirattára őrzi. Taticsev, Dimitrij Pavlovics (1767–1845) szintén meglehetősen hosszú ideig képviselte a cárt Bécsben 1826 és 1841 között. Hagyatéka a leningrádi Szaltikov-Scsedrin Könyvtár kézirattárában található. Bulgakov, Konsztantyin Jakovlevics (1791–1840) igen mozgalmas időben volt a bécsi orosz követség titkára, 1802 és 1808 között. Hagyatékát szintén a moszkvai Lenin Könyvtár kézirattára őrzi.

Ugyancsak az említett kéziratár gyűjteményében található Esterházy Pál gróf (1786–1866) mintegy 11 őrzési egységből álló iratanyaga, aki mellesleg Ausztria külügyminisztere is volt. Külön érdekességnek számít annak kiderítése, hogy az iratok milyen úton kerültek az orosz közgyűjteménybe. Valószínűleg, hogy érdekes utalásokat tartalmaz Stakelberg (Stahelberg), Ernst Gusztavovics (1813–1870) iratanyaga, aki Ausztria–Magyarországon is volt követ. A rávonatkozó iratok az észtországi Központi Történelmi Levéltárban találhatóak. A magyar Kossuth-emigráció tevékenységének hatását illetően talán érdemes volna tanulmányozni Sz. P. Buturlin (1803–1873) tábornok iratanyagát, aki 1853 és 1856 között a Dunai Hadsereg szállásmestere volt. Az iratok részben a Központi Hadtörténelmi Levéltárban, részben a moszkvai Történelmi Múzeum kéziratárában találhatóak. A forradalom leverése után, az abszolútizmus idején, 1856-tól képviselte a cárt Bécsben Andrej Fjodorovics Budberg báró (1817–1881). Hagyatéka az Októberi Forradalom Központi Állami Levéltárban található. Az első világháború előkészítésével függ össze két, szintén nyilvános közgyűjteményben található hagyaték, illetve leadott iratanyag. Az említett levéltárban található Silling, Mavrikij Radionovics bécsi orosz követségi titkár mintegy hatszáz őrzési egységet felölelő iratgyűjteménye. Ehhez csatlakozik a Központi Hadtörténelmi Levéltárban található iratgyűjtemény, amelyet K. M. Marcsenko vezérőrnagy, bécsi katonai attasé adott le. Az első világháború orosz vezérkari iratanyagában, a Hadtudományi Kollégium állagában magam is kutattam, de nem sikerült a nyomára akadnom a Redl Alfréd által állítólag az orosz katonai felderítésnek átadott osztrák–magyar mozgósítási és felvonulási hadászati jellegű tervnek, ami alapján Conrad vezérkari főnök szerint az orosz vezérkar dolgozott. Mindössze a mozgósítás galíciai tervrészlete vált az oroszok számára ismertté (az sem bizonyítottan Redltől eredően), ami nem tükrözte a fő erők felvonulását és elosztását. A tengernyi irodalom kritikai értékeléséhez elengedhetetlen az eredeti levéltári anyagokkal való egybevetés. A források és az irodalom szembeállítása értékelésmódosítást is eredményezhet.

A Szovjet-Oroszországban véglegesen letelepedett hadifoglyok ezreinek, a 20-as, 30-as évek magyar emigrációjának a történetére vonatkozó forrásokat nem elég csak a Központi Pártlevéltárban keresni. Kétségtelenül az ott őrzött források rendkívül értékesek és meghatározóak, de az az emigráció és az Oroszországban letelepedettek tevékenységét mégis csak részben tükrözik.

Már megindult annak a szerteágazó magyar kulturális hagyatéknak a feltárása, ami a könyv- és folyóiratkiadásban jelentkezik. Nemcsak a szépirodalmi és publicisztikai kiadványokról van szó, a magyar irodalmi életről a Szovjetunióban, hanem a társadalomtudományi, politikai, természettudományi könyvekről, tanulmányokról és ismeretterjesztő írásokról, valamint pl. az oktatásban – s így a felső oktatásban is – használt, s magyarból fordított tankönyvekről, továbbá a magyar eredeti alapján megjelentetett szakkönyvekről – pl. a sakk-szakkönyvről – stb. Csak a nyomtatásban hozzáférhető munkák már egy jelentős – s a korszak magyar művelődéstörténetében is komoly helyet elfoglaló – kultúrhatagatékot tükröznek, amelynek megvan a nyoma az állami és társadalmi szervek iratanyagában és közgyűjteményében.

A bibliográfiai feltárás mellett a levéltárak, kéziratárak segédleteinek az átnézését is el kellene végezni ahhoz, hogy a magyar emigráció szellemi hagyatékát egy bibliográfiában és az erre vonatkozó iratanyagok regesztáinak, lelőhelyeinek a felsorolásával konkrétan megfoghatóvá tegyünk. Mindennek a feltárását sokáig akadályozta egy tévhit, hogy a kiadványokat tükröző Knyizsnaja Letopisz és a Zsurnalnaja Letopisz mutatói megbízhatóan és bármikor hozzáférhetően tartalmazzák a nyomtatványokat. Rendkívül munkaigényes könyvészeti kutatásokkal J. Halász Margit kimutatta, hogy a segédletek hiányosak és különösen a külföldi származású szerzőkre, így a magyarokra vonatkozóan használhatatlanok.

Nemcsak a mutatók megbízhatatlansága, hanem az anyag csoportosítása sem jelent segítséget a feltárásban, csak a tételes átnézés hozhat reális eredményt. Néhány év alapos átnézése után ma már látható, hogy a két világháború közötti időben az emigrációban élő magyarok a magyar kultúra európai súlyát messze meghaladó mértékben vették ki részüket a szovjet szellemi életből. Csak néhány évfolyam teljes anyagának átnézése tette lehetővé, hogy nyomára bukkanjunk 16 ismeretlen Kun-kiadványnak is, köztük két olyanak, amelyik 1917-ben jelent meg önállóan. A Kun-hagyaték feltárása a Párttörténeti Intézet megbízásából történt, de a feladat megoldása gyakorlatilag azt igényelte, hogy hozzákezdjünk a 20-as, 30-as évek magyar szellemi hagyatékának feltárásához a Szovjetunióban.

Részben a magyar szellemi hagyatékhoz is tartozik az, amire Iljuhov professzor hívta fel levelében az MSZMP KB főtitkárának figyelmét. K. Iljuhov a távolkeleti partizánok egyik kiemelkedő vezetőjének számított a polgárháború éveiben, később nemzetközi jogott adott elő a Vörös Professzúrán. Ő közölte, hogy az SZKP és a Komintern vezetése még a 20-as évek második felében elhatározta: egy külön kutatócsoportot bíz meg a fasiszmus tanulmányozásával. Ez még jóval azelőtt történt, hogy Hitler hatalomra jutott Németországban. A csoport, illetve az intézet, ahogy akkor nevezték, vezetését Kun Bélára bízták, helyettesévé Iljuhovit nevezték ki. Tanulmányozták a fasiszmus filozófiáját, társadalomtudományi, művészeti stb. nézetrendszerét. Az elkészült munkákat rendszeresen megvitatták. A munkába bevonták a Varga Jenő vezetése alatt működő tudományos intézetet is. 1930-ban ide került és ezzel a tematikával foglalkozott a Nagyváradról akkor Moszkvába emigrált Rozvány Jenő is. A kutatásban kiemelkedő szerepet játszott Magyar Lajos és az olasz kommunisták elméleti érdeklődésű vezetője, Ercoli. Az idős Iljuhov professzor nagy érdeklődéssel követte azt a kutatómunkát, amelyet Incze Miklós és Ormos Mária végzett ebben a témában az MTA Törté-

nettudományi Intézetében. Nagyon sajnálta, hogy munkáikat valamelyik világnyelven nem olvashatta.

Az az örvendetes körülmény, hogy a szovjet közgyűjtemények iratleltárainak nagyobb része hozzáférhetővé válik, megnyitja a lehetőséget egy átfogó előzetes feltárás előtt. Az első lépés mindenestre a magyar vonatkozású anyagok számbavétele lehet.

A feladat konkrét kijelölésénél támaszkodhatunk az eddigi együttműködés jó tapasztalataira s arra a kedvező körülményre, hogy ebbe a munkába a szovjet és magyar tudományos erőket egyaránt bevonhatjuk.

Konkrét terveket kell kidolgozni a középkori magyar vonatkozású források számbavételére, gondosan feltüntetve a már kiadottakat, és a még kéziratban levőket, azaz publikálatlan anyagokat.

Külön munkabizottságot volna célszerű összeállítani a magyar vonatkozású újkori források feltárása érdekében.

A századelő, a világháború, a két orosz forradalom, a polgárháború, valamint a 20-as, 30-as évek politikai, gazdasági és kulturális hagyatékának magyar vonatkozású felmérése egy önálló segédletbe kerülhet.

Hasonlóképpen önálló egységként jelenhetne meg annak a levéltári és könyvészeti felmérésnek az eredménye, amely a 2. világháború és a békeszerződés megkötéséig terjedő időszak magyar vonatkozású forrásait foglalná magába.

A felszabadulás utáni szovjet–magyar kapcsolatokról már jelent meg egy szovjet–magyar közös forráskiadvány. Olyan biztató jel ez, amely a kutathatóság időbeli és tárgyi korlátainak figyelembevételével máris lehetővé teszi a felmérés megkezdését. A nyílt, a sajtóban is közölt vagy közlésre felajánlott források számbavétele is első, kezdeti lépésként jelentős eredmény lehetne a közelmúlt kutatói számára. A közgyűjteményeknek a nyilvánosság számára készült segédletei számos esetben feltüntetik az 1945 után keletkezett iratanyagok regesztáit, leírását, jelzetét. Csak példaként kívánom megemlíteni Varga Jenő akadémikus tudományos hagyatékát, amit a nyílt anyagban található kinyomtatott segédletek is feltüntetnek. Ezekből egyértelműen kitűnik, hogy a magyar származású tudós tudományos hagyatéka a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának a levéltárban található. A levéltár 1513. számú fondjában őrzik és 237 egységből áll. A segédletekből az is kitűnik, hogy a jelzett fondban csak az 1927 után keletkezett iratait őrzik. Felmerül joggal a kérdés, hogy az ezt megelőző időszakból származó iratai hová kerültek és megmaradtak-e egyáltalán. A magyar közigazgatástörténet aligha nélkülözheti a Varga-hagyaték kritikusan elemző monografikus feldolgozását. Ez már szorosan kapcsolódik jelenünkhöz és a jövő útjainak tudományos eszközökkel való kereséséhez.